

GÖSTA BOHMAN:

Betraktelser kring en bok

*Med utgångspunkt i Sven Delblancs bok *Moria land* pekar Gösta Bohman på tendenser i den svenska samhällsutvecklingen, vilka i allra värsta fall skulle kunna tänkas leda till det sekelskiftets Sverige som romanen skildrar.*

Vart har humanismen tagit vägen i vårt svenska samhälle? Varför vågar så få företrädare på konstens och litteraturens områden sjunga den fria människans evangelium?

I slutet av förra året djärvdes jag i Månadsjournalen utmana den svenska kultureliten. Min utgångspunkt var Sven Delblancs då utkomna essäsamling "Fågelfrö" samt en intervju med Olof Lagercrantz i den socialdemokratiska tidskriften Tiden. Två idémässigt oförenliga debattörer hade plötsligt funnit en gemensam nämnare i sin kritik av den kulturpolitiska debatten i dagens svenska samhälle.

Sven Delblanc talar i "Fågelfrö" om "den osynlige diktaren" . . . "den litteratur som framträder som samhällskritisk är i grunden systembekräftande. Man ifrågasätter inte systemets grundläggande och legitimerande principer."

Och Olof Lagercrantz berättade att hans bildningsväg hade gått genom studiet av diktare "vilka är samhällets egentliga fäder och mödrar". Nu stod det klart för honom att i "våra så kallade demokratiska samhällen är det tyst där makten finns och larm blott där makten är ringa eller endast skenbar".

Javisst är det "tyst i klassen" — skrev jag i min artikel i Månadsjournalen. "Bortsett ifrån några djärva talande undantag men de är så få att de bekräftar regeln." Jag fortsatte:

"Kulturbärarna i vitterhetens salonger tycks inte vilja inse att samhällsfrågorna i vidaste mening — d v s politiken — ligger inom det kulturfält som de har till uppgift att plöja upp. De tycks vilja blunda för frihetens grundläggande betydelse för både ekonomisk och kulturell blomstring. Samt bortse ifrån att det varit företrädare för humanismens och kulturens värld som i det förgångna spelat en betydelsefull roll för samhällsutvecklingen. Men kulturlivets skyldigheter gentemot tankens och

Riksdagsman Gösta Bohman har varit ekonomiminister och ordförande i Moderata samlingspartiet.

kritikens frihet kvarstår. Diktarna kan och får inte betraktas som blott egocentrisk skönandar i de tigandes tysta skrå.”

Moria land

I en nytkommen bok "Moria land" (Bonniers 1987) vidareutvecklar Delblanc – låt vara indirekt och i romanens form – sina samhällskritiska betraktelser. I sin recension i Svenska Dagbladet har Cai Lundgren därför dragit paralleller med en fransk likaledes nytgiven bok med samma grundsyn: filosofen Bernard-Henri Lévy's "Eloge des intellectuels". Lévy utmanar de "intellektuella" och kritiserar intelligensens kapitulation för motdrenderna inom tänkandet. "Vänstertyckande och liberaler har ingått en oheilig allians, som gjort samförståndet till religion och ser kompromissen som en välsignelse." Han kräver en "tredje typ" av intellektuella, fria såväl åt höger som åt vänster. Rollen som kritiskt samvete och sanningsvittne måste kunna återupprättas

Lundgren – liksom jag i min Månadsjournalartikel – påstår att man i "den lilla svenska kulturhagen" hittar bara ett fåtal figurer som i någon mån stämmer med signalementet på de av Lévy efterlysta. Lundgren erinrar om att en av dem är Delblanc, som med påfallande konsekvens praktiskt taget ensam motstått "de förföriska locktonerna från diverse håll".

I "Moria land" fullföljer Delblanc skoningslöst de samhällskritiska tankar som kommit att prägla hans skapande. Men de företeelser och förlopp han angriper i sin nya bok hör inte nuet till. De serveras inte dagsfärska på det dukade bordet. De förvandlas till ett historiskt förgånget som

utgör den scen på vilken romanens huvudgestalt lever och från vilken han gör det bokslut över ett förfelat liv som är romanens huvudtema. Just kopplingen mellan de senaste decenniernas politiska miljö och romanens Orwells-samhälle utgör det mest intressanta – och enligt vissa recensenter uppenbarligen det mest kontroversiella – i Delblancs roman.

Titeln "Moria land" syftar på det land, dit Herren i Första Mosebok befäller Abraham att bege sig med sin ende son

Rollen som kritiskt samvete och sanningsvittne måste kunna återupprättas.

Isak för att offra honom och därmed bekräfta sin gudstro. I boken är Moria land Sverige några år in på 2000-talet. Den gamle Abraham motsvaras av en åldrad, intellektuell humanist. Denne har överlevt "revolutionen" och tack vare gammal vänskap med själva "Ledaren" för dem som styr Sverige anförtratts ett slags skensysselsättning i den censurmyndighet som de nya maktavarna inrymt i det som i dag är Nationalmuseum.

Romanen är den gamles dagbok, riktad till den son, som i det av "broderlandet" i öster ockuperade Sverige antydes befinna sig i en nordlig gränzon, där gerillastrider – befrielsekrig heter det med dagens svenska språkbruk – alltjämt pågår mot de nya herrarna. Dagboksförfattaren är i så måtto privilegierad som han inte bara har sysselsättning utan också fått sig tillförsäkrad en egen våning i Gamla stan med en efterbliven ömhets- och kärlekstörstande tjänsteflicka i tonåren.

Men livet är ändå hårt. Maten är ransonerad. Intriger, maktkamp och våld kännetecknar vardagslivet. Det stora broderlandets soldater kan i stort sett härja ostörda på stadens nattetid mörka och ödsliga gator.

Läsaren får dag för dag under knappt två vårmånader följa den åldriges bittra redovisning av sitt liv. När landet våldtogs under det föga heroiska sk befrielsekriget hörde han uppenbarligen inte till motståndsmännen. Han var ju "bara en välmenande humanist, som Makten kunde nypa i kinden och gyckla med en smula".

Den ruelle sidorna färgas av, ångesten

Han var ju "bara en välmenande humanist, som Makten kunde nypa i kinden och gyckla med en smula".

inför det förflutnas uppgivenhet och de dagliga bekymren inför åldrandets krämpor samt de brustna banden med den ende, högt älskade sonen leder stegvis fram till "Abraham-beslutet" om ett slags försoningsoffer i form av en definitiv uppgörelse med "Ledaren". Ett beslut som kulminerar i en dramatisk upplösning, vars överraskande innebörd inte bör avslöjas för blivande läsare.

För att lätta upp det dova, ödesbestämda skeendet — eller måhända för att ge den förtorkade byråkraten mera levande, mänskliga drag låter Delblanc honom drömma sig tillbaka till en intensiv kärleksupplevelse under femtiotalets värnpliktsår i det Sverige som då var.

Även detta avsnitt av romanen är belysande för Delblancs tidigare skildringar av den allt uppslukande kroppsliga kärlekens betvingande krafter. Jag vet mig

utanför Delblancs trollcirkel ha mött få svenska författare som så gastkramande tecknat den lidelsefulla kärlekens strävan efter en gemenskap som i själva fulländningens ögonblick förvandlas till främlingskap, ja rentav fiendskap. Den krampaktiga kampen mellan könen är dömd att misslyckas. Förväntningarna, kraven och strävan att koppla bort den ofrånkomliga vardagen blir tillintetgörande. Sökandet efter gemenskap visar sig oförenligt med strävan att bringa ned lidelsen "till vanlig och vardaglig kärlek, som kunde hanteras och föras under tak, ett vilddjur att tämja och lägga i korg i familjehemmet, ett kuvat husdjur".

Tendenser i samhällsutvecklingen

Måhända — jag är inte säker på att jag har rätt — skulle även detta avsnitt kunna ses som ett uttryck för den uppgivelse som präglar romanen i övrigt. Människans aningslösa, fåfänga kamp med verklighetens villkor. Motsättningar mellan vilja och förmåga, revolt och anpassning, dröm och verklighet. Därmed dras det tema som är bärande för mina egna betraktelser in i bilden: De svenska kulturskaparnas likgiltighet inför tendenser i samhällsutvecklingen, vilka i allra värsta fall skulle kunna tänkas leda till det sekelskiftets Sverige som romanen skildrar. Ty även om Delblancs framtidsbild kan te sig osannolik för vissa läsare, som likt Månadsjournalens kulturrecensent Göran Hägg kan frestas fråga sig hur Delblanc kunnat hamna i "den här bråten av klischeér", kan den likväl inte påstås vara verklighetsfrämmande.

Romanens spöklika bakgrund kan alltså inte avvisas som enbart spökhistoria.

Vi känner – överdrifterna till trots – alltför mycket igen oss för att ha rätt att utfärda förkastelsesdomar. Bilderna är hämtade från dagens Sverige. Även om de är grällt skildrade och utvecklingen ibland utdragen till det absurda. Ingen kan med fullt allvar våga påstå – vilket vi kanske vågade för något år sedan – att ”detta aldrig skulle kunna hända hos oss”. Det har inträffat på andra håll i världen. Inom aningslösa nationer som vågat skjuta undan liknande Cassandra-spådomar.

Dagboksförfattaren frammanar i minnet sin för länge sedan till följd av en trafikolycka omkomna hustru. Hon hade – säger han – ”så länge slumrat i det retoriska rus som förgiftade våra intellektuella . . . Det eviga talet om fred, broderskap, solidaritet, jämlikhet och rättvisa hade till sist förlorat sin innebörd. Röken av fraser hade beslöjat verkligheten. Det hade till sist lett till att den som inte velat slåss för sitt eget land slutligen fått dö för ett annat land . . . Den enkla sanningen förstod hon aldrig, din mor, hon som var en av dessa välmenande mödrar, som av idel fredsvilja vred vapnen ur händerna på sina söner.”

I det samhälle jag minns – skriver den gamle mannen – sökte man ”förtränga känslan av hot och fara, de dumma och inställsamma förnekade den helt. Vi hade inga kanoner, men vi hade vår magiska neutralitet, som skulle värna oss mot allt. Det trodde vi länge.”

När dagboksförfattaren gör gällande ”att opponera mot partiet, det blev till sist att opponera mot sig själv och sina bröder”, kan knappast någon objektiv åskådare av dagens politiska liv hävda att detta överskrider den tillåtna samhällssatirens gränser. ”Partiet var i sanning en

snillrikare konstruktion än kungadömet av Guds nåde, ty folket kunde tvivla på Gud, men folket kunde inte tvivla på folket, som var ett med Partiet, och därmed blev allt uppror en omöjlighet för tid och evighet.”

Egentligen – fortsätter han – var det detta vi ville, ”vi välmenande intellektuella, som talade om fred och broderskap i ett retoriskt rus, vi som såg grandet i ögat men bortsåg från bjälken. Vi uthärdade inte friheten, vi längtade efter lydnadens ro i en grym och oansvarig massa.”

Särskilt från 60-talet blev synen på medborgarna alltmer färgad av förakt.

Aningslösheten

Gång på gång återkommer Delblanc i dagboksskrivarens gestalt till de konsekvenser som den allmänna aningslösheten visade sig medföra. ”Ett paternalistiskt samhälle var det nog vars drömlika sorglöshet ledde oss in i det nya riket. Dess grund var en sorts enfaldig välvilja . . . Särskilt från 60-talet blev synen på medborgarna alltmer färgad av förakt. Vi betraktades som barn, vi skulle ständigt förmanas till det rätta och förbjudas det onda, vi blev slutligen hjälplösa när vi aldrig tilltröddes annat än hjälplöshet . . . Man byggde en väldig kontrollapparat för att övervaka och styra dessa hjälplösa barn, kanske av faderlig välvilja, men denna apparat skulle falla i hårdare händer, som du borde veta, min son. Det var en tid då vår draksädd började spira.”

Inte heller följande satiriska rader kan avvisas med anklagelser om nötta kliché-

er: "Den tidens byråkrati och nomenklatur var ännu liten och förmodligen driven av de ädlaste motiv. Härskarna trodde på sin godhet och välvilja. De skulle ha protesterat med vrede och sorg, om jag hade talat om utsugning, ty sådant kunde man bara förknippa med ett övervunnet ekonomiskt system. Denna överklass utsög folket för folkets eget bästa. Som varje ny överklass genom tiderna såg de sitt samhälle som historiens slutmål. Och som varje överklass i historien byggde de sig en vacker ideologi och hyrde professorer

Ett slags demokratins "statsabsolutism" har efterträtt system som sökte tillgodose den enskildes intressen gentemot det allmänna.

att försvara den och poeter att besjunga den."

Försonande stryker Delblanc sedan med hartassen bort något av det enbart negativa: "Visst var det gamla samhället bristfälligt på många sätt. Det påtade i våra privatliv och la näsan i blöt, men drevs ändå av någon sorts grötmyndig välvilja."

Den åldrige skrivaren är bekymrad över minnesförlust och bristen på möjligheter att få bot mot sin glömska. Man förstör våra böcker, vår bildning och vår historia. Olämpliga dokument är utrensade. "Historien ljuger. Våra diktare ljuger för att bli tryckta och tjäna sitt bröd. Vårt land berövas sin historia. Sanningen lever bara hos gamlingar, som inte vågar tala. Och sanningen dör med dem."

Kyrkan har övergivit de sina, klagat han. "Vår lydiga statskyrka har så få an-

hängare, den har som vanligt vänt kappan efter vinden och predikar nu lydighet för Överheten, som den alltid gjort."

Ja, så tecknar Sven Delblanc det liv som fört den gamle humanisten till hans svåra uppgörelse med den roll han själv spelat. Till skeenden som han delvis glömt eller förträngt, men som han nu vill göra upp med. För att rädda sitt samvete. För att få förlåtelse från den son som han svikit, men vars bild fyller både dagar och nätter. Den son på vilken han nu vill bygga den förlösande hämnd som han brottas med och ber om kraft att genomföra trots sin bräcklighet.

Vi behöver Delblanc

Få svenska författare kan med sådan intensiv glöd ge uttryck för misströstan, förtvivlan och hopplöshet i en tid och inför en framtid, som i svåra stunder kan tyckas honom skrämmande. Ett slags förtvivlan som inte sällan ter sig svårförståelig eller ogripbar för vanliga svenska kne-gare som vart tredje år i allmänna val ger överheten närmast oinskränkt makt att besluta över deras egen trygghet, frihet och egendom. Samt över de enskilda rättigheter som alltjämt kan vara dem tillförsäkrade.

Vad Delblanc har att säga ter sig för många av dagens makthavare och medlöpare som orättvist och stötande. Åtskilliga av dem som hos honom ser sig finna ett inte ringa mått av klarsyn, kan troligen också understundom finna hans verk alltför destruktivt. Men så hittar dessa läsare insmugna mitt i ursinnet skönhetsintryck av det slag Delblanc är mästare att återge. Bilder som skänker ljus åt den grå vardagen, av solstrålarnas lek i trånga grän-

der, av en smeksam, ömsint vädjande gest, av en uppgivenhet som saknar ord inför de känslorstormar som kan gripa oss fattiga människor. Ögonblicksbilder som denna: "Det är morgon nu, duvorna yr vita och blyertsgrå över rökhuvor och svarta tak, det är ljus morgon, men ännu känner jag tröttheten sedan i går — —."

Vi behöver Sven Delblanc. Vi behöver hans samhällskritiska satirer. Vi behöver hans vrede över det myckna som har gått fel i en välfärdsstat, där människorna blivit ett slags schackpjäser på det politiska brädet och ordet välfärd förvandlats till ett abstrakt, kollektivt begrepp. Där frågan om etik, moral, heder och ansvar kan avgöras genom politiska majoritetsbeslut, inte sällan i strid med den värdegemenskap, de normer och de värderingar som trots alla motsättningar i det förflutna sammansvetsade nationen till en enhet.

Statsabsolutism

Vi behöver Delblanc inte minst som en närgången granskare av det demokratiska samhällssystem som skulle ge alla trygghet, frihet och ökade möjligheter till eget ansvarstagande. Men som i alla dessa hänseenden lett till motsatta följder. Själva demokratibegreppet — dess innebörd, mål och problem — har därför under de senaste årtiondena kommit att spela en allt större roll i den samhällsvetenskapliga debatten i USA och ute i Europa. Vetenskapsmän och tänkare — statsvetare och historiker — pekar på demokratins brister. De påvisar att de värderingar demokratin ursprungligen byggde på och de strävanden den avsågs förverkliga försvagats i takt med att demokratins idéer praktiskt förverkligats.

Den statsmakt som skulle utgöra en garanti mot maktmissbruk har — genom att den fått sina fullmakter genom folkets i majoritetsval uttryckta vilja — fått legitima möjligheter att förtrycka minoriteter. Ett slags demokratins "statsabsolutism" har efterträtt system som med olika slags maktodelningsprinciper eller andra konstitutionella skyddsregler sökte tillgodose den enskilde medborgarens intressen gentemot det allmänna.

Alltför många föredrar att partipolitiskt exploatera människors oro, osäkerhet och okunnighet.

Än allvarigare för samhällsutvecklingen blir det när överförandet av ansvar från medborgarna till det offentliga inte motsvaras av förmåga eller vilja hos den ansvariga politiska eliten att fullt ut bära de förpliktelse som det offentliga ansvaret kräver.

Det saknas sannerligen inte exempel i vårt land på att statsmakterna inte varit beredda att motsvara sitt ansvar. Alltför många vågar inte — eller vill inte med tanke på nästa val — använda sina kunskaper, sin fantasi och sin övertygelseförmåga för att hävda nationens långsiktiga bästa mot politikens populistiska stormvindar. Alltför många föredrar att partipolitiskt exploatera människors oro, osäkerhet och okunnighet. De grundar inte sina ställningstaganden på realism och kunskaper samt den etik, den moral, de värderingar och de drivkrafter i övrigt som styr människors handlingar och skapande förmåga.

Var är humanismen?

När man finläser Delblancs roman kan man skönja hans kritiska oro över de tendenser som jag här pekat på. Samt inte minst över det demokratiska systemets bristande förankring i de humanistiska moralregler på vilkas grund västerländsk kultur och människosyn vilar.

Vart har humanismen tagit vägen i vårt svenska samhälle? Den frågan ställde Tage Danielsson för några år sedan: "Humanismen betraktas som onödig i vår

Vart har humanismen tagit vägen i vårt svenska samhälle?

tid, som tänker i andra banor än de humana och humanistiska. I verkligheten är den tvärtom oundgänglig som fundament i det nödvändiga nytänkandet — den fria aktiva humanismen som inte är kopplad till någon politisk ideologi utan förfäktar allmänmänskliga livsvärden och försvarar varje enskild människa mot

fysiskt och andligt övervåld och översitteri."

Jag reste motsvarande spörsmål i min Månadsjournalartikel. Jag gjorde det i förhoppning om att i det kollektiv, som i Sverige försetts med etiketten "kulturarbetare", det skulle finnas åtminstone några företrädare beredda att ta upp en engagerad motståndsdebatt. Eller i varje fall motivera varför företrädarna på kons- tens och litteraturens områden inte vågar sjunga den fria människans evangelium.

Just när jag skrev ner dessa rader, hörde jag i Sveriges Radio en musikprofessor i Göteborg tala om kulturens frihet. Han deklarerade klart och kategoriskt att "kultur var liktydigt med socialism". Goddag yxskaft! När inte ens en professor — låt vara i musik — bättre behärskar semantikens grunder och begrepp, då finns skäl att åter åberopa Delblanc till sanningens och kunskapens försvar: "Våra vitterlekare är undergivna - - -. Lojala och lydiga är de alla och kräver sin belöning för det, problemet är bara att lojaliteten så sällan är förenad med talang."